

GRADIŠČE NAD PIVKO PRI NAKLEM

ANDREJ VALIČ

Gorenjski muzej, Kranj

Severovzhodno od Kranja (5 km) leži na rodovitnem polju vas Pivka pri Naklem. Nad vasjo ob robu Udenboršta na 20 m visoki labornati pečini »na Štucelju« je gradišče (priloga 1). Teren je obrasel z rdečim borom in obsega skrajni pomol labornate terase¹ (parc. št. 240, 241 — k. o. Pivka), ki prepadno pada proti severu in zahodu, kjer poteka »stara cesta«. Proti vzhodu v notranjosti gozda je teren raven oz. se rahlo spušča. Iz te dostopne strani sta branila dohod na gradišče izkopan obrambni jarek in nasip v obliki polkroga. Gradišče se je delilo na dva dela: glavni (a) in pomožni (b). Med njima je potekal globok obrambni jarek z nasipom (glob. do 4 m) na terenu a (T. 5: 4). Glavni del gradišča je bil obdan z jarkom, izkopanim v ilovico in s tlačenim ilovnatim nasipom, ki je bil predrt na najbolj napetem delu polkroga. Odprtina je bila vhod v notranjost gradišča. Glavni del objekta je bil v notranjosti terena a, tam smo pri raziskovanju odkrili štirikotno jamo, kjer je stal obrambni stolp (T. 1: 1). Pomožni del gradišča (teren b) je bil obdan le z vzhodne strani s plitkejšim jarkom in nižjim ilovnatim nasipom. Vhod vanj je bil speljan preko obrambnega jarka na jugovzhodu. Ta del gradišča je bil pomožni obrambni prostor. Njegova natančnejša funkcija je lahko samo domneva. Nastal je verjetno iz trenutne potrebe. Kulturno materialnih ostankov v sondah 3—7 nismo našli, s prečnim prekopom (sonda 3) pa je bil ugotovljen le rahel nanos ilovice za nasip.

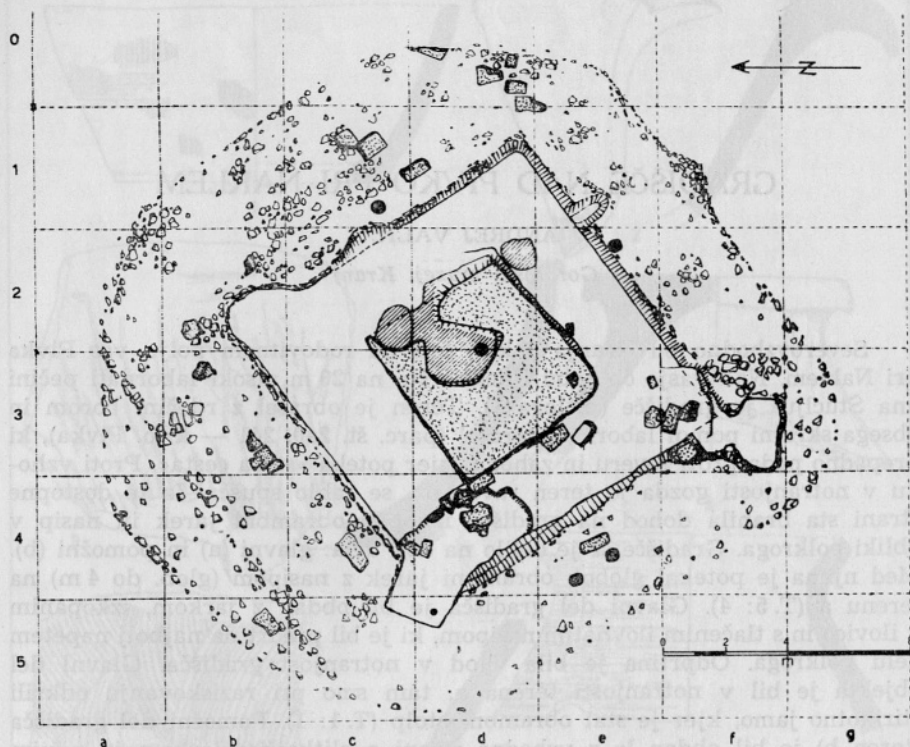
Glavno delo terenskih raziskovanj² je bilo osredotočeno na teren a, kjer je že l. 1935 sondiral R. Ložar.³ Odkrili smo štirikotno jamo s posameznimi elementi zidanih temeljev, ruševine zidu na zunanji strani in osrednjem prostoru, jame za kole in drobno kulturno gradivo (keramika, železni predmeti, kamni, oglje), ki časovno in kulturno opredeljujejo objekt. (Glej risbo 1).

Obrambni stolp je bil odmaknjen ca. 20 m od robu prepada, pomaknjen proti vzhodnemu delu gradišča. Tlorisno zasnovo (T. 1: 1) nam kaže izkopana jama, obseg in debelino zidov pa zunanje (10 m) in notranje (5 m) mere stranic. Debelina zidov je bila do 2,0 m. Obrambni stolp je imel kvadratni

¹ A. Melik, Posavska Slovenija (1959) 57.

² Terenska raziskovanja je finančno omogočil Sklad za pospeševanje kulturnih dejavnosti SRS s soudeležbo občinske skupščine Kranj. Na tem mestu se zahvaljujem, prav tako pa vsem sodelavcem na terenu in v ustanovi za njihov nesebični trud in razumevanje.

³ J. Zontar, Zgodovina mesta Kranja (1939) 12, 13.

PIVKA PRI NAKLEM

osrednji objekt gradišča
objet central de l'enceinte

NASILNI POSEG — INTERVENTION FORCÉE

KAMNIT BLOK — BLOC DE PIERRE

DVIGNJEN PROSTOR — EMPLACEMENT SURÉLEVÉ

JAME ZA KOLE — TROUS POUR LES PIEUX

RUŠEVINE ZIDU — RUINES DU MUR

tloris, izkopan v ilovico do globine 0,75 m. V kv. d4 in e3 smo odkrili in situ v ravni črti večje kvadre, ki so ostanki temeljev. Vse drugo pa z gotovostjo predpostavljamo, da je bilo odneseno in uporabljeno pri zidavi hiš v vasi.⁴ Ruševine zidu zunaj tlorisa (ohranjene do viš. 1 m) so predstavljale gradbeno gradivo, iz katerega smo sklepali na sestavo, tehniko in način zidanja. Na osrednjem dvignjenem prostoru (označen na prilogi 2 pikčasto) je bila do 20 cm debela plast oglja, v kateri so bile opazne sledi tramov, desk⁵ (jesen — *Fraxinus*; jelka — *Abies*; bukev — *Fagus*; hrast —

⁴ A. Koblar, Zgodovina Nakelske, Dupljanske in Goriške fare 2 (1885). Pod opombo 1 omenja, da so se ostanki Gradišča porabili za zidanje pod pečino stoječe Lesnikarjeve hiše z letnico 1759.

⁵ Antrakotomske analize oglja je opravil dr. Alojz Šercelj, višji znanstveni sodelavec SAZU v Ljubljani.

Quercus) in slame. V tej plasti je bilo najdeno največje število pušičnih osti, žebeljev in delov zapaha. Na meji med plastjo oglja in nanošeno rjavo ilovico sta bila odkrita kremenova puščica (v kv. d 2; T. 6: 1) in kremenov odbitek (T. 6: 2), pod njo v sami ilovici in pod robom dvignjenega prostora pa posamezni fragmenti keramike in del strgala iz mlajšega neolitskega obdobja (T. 8: 5 in T. 6: 6).

Iz ruševin zidu se je dalo sklepati, da je bil zid obrambnega stolpa sestavljen iz oblic, obdelane labore (lomili so jo na mestu c — glej prilogo 1), razbitih apnenčastih in peščenih kamnitih klad (kv. d 1; d 0; d 4; b 3; c 4; f 3; T. 3: 1, 2), delov nagrobnikov z različnimi okvirnimi profili (T. 4: 1—8), ostankov nagrobnikov z napisi (sl. 1—5)⁶ in dela pepelnice (T. 2: 1). Kamnite klade z utori in mozniciami ter drugi nagrobni spomeniki pripadajo grobnim arhitekturam, ki izvirajo iz vasi Pivke. To nam potrjuje tamkajšnja najdba kamnite okrogle pepelnice (T. 5: 2) žarnega groba in situ,⁷ prav tako pa je pomembna slučajna najdba železne dolge kose (T. 5: 1), ki je enaka kosi iz Malnice.⁸ Podobne okrogle pepelnice so znane iz grobišč Emone⁹ in Aquileje.¹⁰ V uporabi so v zgodnjeantičnem obdobju. Ta način pokopa je v navadi do Septimija Severa.¹¹ Na tej podlagi lahko domnevamo, da je bila zgodnjeantična nekropola na mestu današnje vasi. Ostanki napisov na nagrobnikih natančneje pričajo o času nekropole, najdba kose pa govori o možnosti naselbinskega telesa.

Za vezivo med kamni so uporabljali kvalitetno malto, ki je bila sestavljena iz okroglega peska in žganega apna. Za zidavo so uporabljali kamen, ki so ga našli v neposredni bližini. Način uporabe gradiva je isti, kot ga poznamo pri nas na kasnoantičnih gradiščih v Velikih Malencah,¹² Vranja pri Sevnici,¹³ na Ptujskem gradu¹⁴ in na drugih kasnoantičnih utrdbah.¹⁵

Objekt je bil zgrajen po vzoru antične in bizantinske vojaške tehnike. Imel je svojo varovalno in nadziralno funkcijo ob križišču poti, ki so vodile iz Kranja (Carnium) prek Ljubelja na Virunum ali proti Radovljici z odcepom v Bohinj in dalje v dolino Soče oz. z odcepom v gornjesavsko dolino proti Trbižu. Ena izmed komunikacij je vodila mimo Pivke proti Mengšu. V svojem širšem pomenu spada gradišče v okvir vojaško organiziranega limesa, ki je obstajal iz sistema utrjenih kastelov (gradišče nad Bašljem, Ajdovski gradec) in zavarovanih sotesk — clusae (Pivka, Ajdna nad Potoki).

⁶ AVITUS ali AVITA. Pogost kognomen v Noriku, Istri, Panoniji, Dalmaciji in Daciji. Npr. Kranj, CIL 3892; Radovljica, CIL III 3890; Šmartno na Pohorju, CIL III 5294; Rogatec, CIL III 5927.

APULEIUS. Pogost nomen in kognomen v Italiji in provinciah.

⁷ A. Valič, Varstvo spomenikov 8, 1930-61 (1962) 250.

⁸ A. Müllner, Typische Formen, T. LVI, 21.

⁹ Lj. Plesničar-Gec, Inventaria archaeologica 10, 1967, gr. 209 in lit. pod opombo (1).

¹⁰ MZK 19, 1893, 152; MZK 18, 1892, 73 s.

¹¹ J. Sašel, Vodnik po Emoni. Ljubljana (1955) 20; A. Valič, AV 7, 1953, 445; P. Petru, A. Valič, AV 9-10, 1958-59 (1961) 133-172. V neposredni okolici je najbližji kraj po načinu pokopa zgodnjeantična nekropola v Bobovku pri Kranju.

¹² B. Saria, GMDS 10, 1929, 13.

¹³ AIJ 15.

¹⁴ J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki. Dela SAZU 4, 1950, 57, 58.

¹⁵ J. Garbsch, Der Moosburg bei Murnau. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 12, 1966, 11.

Omenjene poti so spadale v vrsto tovornih poti, ki so postale pomembne posebno v kasni antiki oz. ob preseljevanju narodov.¹⁶

Po domnevni debelini zidov (ca. 2 m) moremo sklepati, da je bila utrdba grajena v vojaške namene.¹⁷ Drobní ostanki kulturno materialnega gradiva pa nam pričajo o občasni uporabi tega mesta že v starejših obdobjih. Po obliki in izdelavi je najstarejši predmet kremenova puščica (T. 6: 1) in kremenov odbitek (T. 6: 2), ki imata najbližje analogije v neolitski naselbini Drulovki pri Kranju,¹⁸ tako po gradivu in načinu obdelave. Po mnenju J. Korošca se uvršča med mlajše tipe puščic trikotne oblike s trnom. Za atipični odbitek pa najdemo prav tako podobne primere na Drulovki. Med predmete iz kulturnega kroga Drulovke moremo uvrstiti tudi kremenovo strgalo (T. 6: 6) in fragment keramične posode z ročajem (T. 8: 5).¹⁹ Gradivo na tem prostoru dopušča domnevo sekundarnega mesta. To misel nam potrjujejo mesto najdbe in plast.

V nasipu (sonda 1 — glej profil na T. 5: 3) in na osrednjem prostoru (kv. e 2 in d 2) so bili najdeni atipični fragmenti prazgodovinskih posod, ki le po svoji frakturi, prostoročni izdelavi, barvi, obliki ter debelini sten označujejo neolitsko obdobje (primer na T. 8: 3). Posamezni deli posod govore o prenosu z drugega mesta. Mesto keramike v nasipu (glej profil na T. 5: 3 v plasti 4) je sekundarno mesto, kajti fragmenti keramike so bili splavljeni z vrhnjega dela nasipa, kot to dokazuje preiskava plasti. Nastanek jarka in nasipa bi lahko povezali z nastankom obrambnega stolpa, saj ni v nasipu nikakršnih materialnih ostankov, na podlagi katerih bi bilo možno časovno ločiti nastanek obrambnega stolpa od nasipa z jarkom. Ta način obrambe, konstrukcija in tehnika pa sta po dosedanjih arheoloških raziskavah uporabljena tako v prazgodovinskem kakor v zgodnesrednjeveškem času.²⁰ Navpične jame pilotov (debelejših kolov) v sondi 1, 2, 10 (na risbi 1 označeno s piko; T. 1: 2) globine do 1,0 m in premera do 0,40 m v razmiku 4,50 do 4,70 m deloma pričajo o konstrukciji nasipa. Prehod iz jarka v nasip je bil izoblikovan navpično. Ilovica v nasipu pa je bila trdo steptana. Organskih ostankov nismo našli.²¹ Več plitvejših jam smo odkrili pod ruševino zidu na zunanji strani tlorisne zasnove stolpa v kv. e 4, e 2, c 1 in na sredini na meji med kv. d 3 in 2. So lijakaste oblike in segajo do globine 0,60 m. Vrhnji premer znaša do 0,50 m. Njih funkcijo moremo povezati z zidavo stolpa, ko so verjetno bile opora za postavljanje pomožnih zidarskih odrov.

¹⁶ J. Žontar, *Zgodovina mesta Kranja* (1939) 10; AIJ 94; W. Schmid, *Der Loibelpass. Carniola 2*, 1909, 157; G. Lugli, *Tabula Imperii Romani*, Bl. 33 (Trieste). Roma (1961) 31. P. Petru, *AV 9-10*, 1958-59 (1961) 13; M. Kos, *Zgodovina Slovencev* (1955) 17, karta slovenske zemlje v rimski dobi.

¹⁷ J. Garbsch, *Der Moosburg*, 56. Opomba: debelina zidu stolpa na Ajdovskem gradu, 0,90 m (dnevnik terenske topografije Gorenjskega muzeja 1968).

¹⁸ J. Korošec, *Drulovka*. Zbornik filozofske fakultete v Ljubljani 4, 1960, 10, 11, T. 3: 9.

¹⁹ Isto tam, T. 7: 16. Primerjaj za strgalo: str. 13; T. 6: 3; za keramiko: str. 17, 23, 29, 30; T. 11: 6.

²⁰ G. Novaki, *Zur Frage der sogenannten »Brandwalle« in Ungarn*. *Acta Arch. Hung.* 16, 1964, 99-148.

²¹ Po mnenju pedologov ta vrsta ilovice zmineralizira v kratkem času organske ostanke.

Kulturno materialno gradivo, predvsem keramika, ki je bila pod ruševinami zidu, je po svoji slabi ohranjenosti, oblikah ustij in ornamentiki skromna opora in nam ne dopušča večjih možnosti časovnih in tipoloških primerjanj (T. 8: 1—2, 4, 6—13). Fragmenti so deli loncev, izdelani na lončarskem vretenu in se po oblikah profilov, strukturi gline, barvi in načinu izdelave približujejo najdenim primerom iz gradišča nad Bašljem.²² Pomanjkanje tega gradiva iz drugih slabo raziskanih kasnoantičnih gradišč nam otežuje boljši časovni in tipološki okvir. Med železnimi predmeti, ki pripadajo času obstoja obrambnega stolpa, so tudi kovani železni deli zapaha: zatikalka (T. 7: 6), zapora (T. 7: 2), zapah (T. 7: 5) in železna ploščica pravokotne oblike (T. 7: 7). Ti deli so znani tudi iz drugih kasnoantičnih utrdb.²³ Med številnejšimi primerki so bili najdeni v ogleni plasti v središčnem delu objekta kovani železni dvokrilni žebelji različnih dolžin (T. 7: 8—12). Uporabljani so bili pri utrjevanju lesenih delov stolpa. Med atipičnimi predmeti so še železno klesarsko dleto (v kv. e 1) na T. 7: 14 ter dva fragmentarno ohranjena enorezna železna noža (T. 7: 3 in 4). Pozornost zbuja železen nož (T. 7: 3), ki ima vrh zaključen v obliki kljuna in je do sedaj v arheološkem inventarju osamljen primer. Med te predmete pa lahko štejemo še del koščenega držaja (T. 7: 1 a). Izven ruševin v kv. e 5 ca. 0,20 m pod gozdnato rušo je bil bronast pozlačen okrasni predmet (T. 7: 1).

Med ostanki pod ruševinami so bile tudi živalske kosti (svinja — *Sus scrofa*, srna — *Capreolus capreolus*, ovca — *Ovis aries* in verjetno kozorog — *Capra ibex*).²⁴ Pozornost so zbujele kovane železne puščice, ki so bile v večini najdene v ogleni plasti v osrednjem prostoru, le dve puščici (T. 6: 7 in 9) v kv. f 3. Te puščice nam potrjujejo usodo tega objekta. Nekatere so bile ukrivljene s silo (T. 6: 14, 16, 17, 18, 20) ali odlomljene (T. 6: 10, 19). Vse so zelo dobro ohranjene, kar kaže na kvaliteten kov in celo kaljenje (T. 6: 9). Na dveh primerih (T. 6: 3 in 8) pa so jasno vidni sledovi lesa (označen na risbi s šrafiranjem). Po obliki se razlikujejo med seboj in jih lahko ločimo po tem v več tipov:

- I. puščica s krilcem in tulcem (T. 6: 3 in 4),
- II. puščica s bipiramidalno konico (T. 6: 7, 8, 9),
 - a) s trnom za nasaditev (T. 6: 7),
 - b) s tulcem (T. 6: 8),
- III. puščica s piramidalno konico in tulcem (T. 6: 10, 11, 12, 17, 18),
- IV. viličasta puščica s trnom (T. 6: 20),
- V. koničasta puščica (T. 6: 14, 16, 19).

Med puščice pa bi mogli šteti tudi daljšo ost s konico (T. 6: 15).

Najbolj pogoste in značilne so puščice s krilci in tulcem. Najbližje so do sedaj znane z gradišča nad Bašljem (T. 6: 5).²⁵ Najbolj pogosta najdba te oblike izvira iz staroslovanskih grobišč tako iz najbližjega v Kranju,²⁶ s

²² R. Ložar, GMDS 20, 1939, 196; T. 16: 6 e.

²³ J. Garbsch, Der Moosburg, T. 34: 38 in T. 33: 28.

²⁴ Analiziral univ. prof. dr. Ivan Rakovec, predstojnik paleontološkega inštituta univerze v Ljubljani. Na tem mestu se mu zahvaljujem.

²⁵ R. Ložar, GMDS 20, 1939, 194. Narodni muzej Ljubljana, inv. št. S 648.

²⁶ R. Ložar, GMDS 11, 1930, 34; sl. 21 c.

sedla na Blejskem gradu,²⁷ s Ptujskega gradu,²⁸ iz grobišča v Mejici pod Buzetom v Istri²⁹ in iz drugih krajev Jugoslavije.³⁰ Že iz prejšnjih izkopavanj so znani primeri puščic s piramidalno ali dvojno konico s tulcem ali trnom, ki pa so manj pogoste. Najbližje po obliki poznamo s Ptujskega gradu,³¹ s Kozjaka ter Suse na Hrvaškem.³² Koničaste puščice nimajo primernih analogij in so lokalni pojav. Izkopana viličasta puščica se pojavlja tudi v slovanskem gradivu, čeprav menijo, da je orientalskega izvora.³³

Najdbe puščic na gradišču nam dokazujejo način in okoliščine, kako je bil objekt razrušen, obenem pa njihovo časovno uporabo v določenih historičnih mejah. Obstoji verjetnost, da so obrambni stolp razrušili stari Slovani v prvih naselitvenih navalih na današnje gorenjsko ozemlje. To nam dokazujejo dvokrilne puščice in sočasen pojav številnih drugih oblik. Raznolika oblika pa je značilna tudi za etnično opredeljevanje njihovih nosilcev. V doslej znanih staroslovanskih grobiščih opredeljujejo z njimi starejše slovanske grobove (npr. R. Ložar z najdbo puščice v Kranju;³⁴ B. Marušič šteje med grobovi v Mejici za starejše tiste, ki so vsebovali nože, puščice in kresilnike in jih postavlja v 7. stol. n. š.³⁵). V sosednjih deželah, npr. v Avstriji, v Linz — Zizlau, se v okviru tamkajšnjega grobišča pojavljajo dvokrilne puščice istočasno z dvokrilnimi s tordiranim vratom.³⁶ Z. Čibinska je mnenja³⁷ (Staroslovansko grobišče v Želoviciach, okraj Lučenec, Slovaška, kjer so odkrili 453 grobov, med katerimi so bili tudi grobovi bojnikov in so vsebovali loke ter v štiriintridesetih primerih puščice različnih tipov), da je ta oblika puščic značilna za staroslovanska grobišča 7. in 8. stoletja tudi v Karpatski kotlini. Dvokrilne puščice so dalje znane tudi iz Dolnih Dunajovic na južnem Moravskem (okraj Mikulov).³⁸ To grobišče pripisujejo kesthelijski kulturi, vendar v njem prevladuje slovanski etnični element. Na podlagi tipoloških variant uvršča ta tip puščic v zgodnjersrednjeveško obdobje tudi R. Přihoda.³⁹ Na Pivki najdene puščice nimajo analogij v tipološki razvrstitvi K. Böhnerja.⁴⁰ V posameznih primerih pa jih vendar najdemo tudi v langobardskih grobiščih, npr. v Morari pri Krminu v Fur-

²⁷ A. Valič, Staroslovansko grobišče na Blejskem gradu. *Situla* 7, 1964, 43, T. 23: 19.

²⁸ J. Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu. *Dela SAZU* 1, 1950, 103; sl. 117.

²⁹ B. Marušič, *AV* 6, 1955, 102, 103, T. 2: 7.

³⁰ D. Pribaković, *Vesnik Voj. muz.* 11-12, 1966, primeri na T. 1: 3—5, 7—9.

³¹ J. Klemenc, *Ptujski grad, risba* 30, sl. 1, 2, 3.

³² D. Pribaković, *Vesnik Voj. muz.* 11-12, 1966, 61, T. 4.

³³ J. Korošec, *Uvod v materialno kulturo zgodnjega srednjega veka*. Ljubljana (1952) 241. Primer 6 na sl. 114 (po Niederlu).

³⁴ R. Ložar, *GMDS* 20, 1939, 194.

³⁵ B. Marušič, *AV* 6, 1955, 107.

³⁶ H. Landenbauer-Orel, Linz — Zizlau, *Das baierische Gräberfeld an der Traunmündung* (1960) 64—65.

³⁷ Z. Čibinska, *Arch. rozhledy* 19, 1967, 676, 677.

³⁸ J. Poulik, *Jižní Morave zeme davnych Slovanů*. Brno (1950) 66.

³⁹ R. Přihoda, *Zur Typologie und Chronologie mittelalterlichen Pfeilspitzen und Armbrustbolzeneisen*. *Sudeta* 8, 1932, 46.

⁴⁰ K. Böhner, *Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes*. *Germ. Denkmäler d. Völkerwanderungszeit*, Ser. B 1 (1958) 162, 164.

laniji,⁴¹ ki sodi v 7. stoletje ali v grobiščih di S. Salvatore di Maiano⁴² oz. v Di Firmano di Premariacco.⁴³ Manj pogosto nastopajo v gradivu s kasno-antičnih utrdb.⁴⁴ Pojav in uporaba teh pušic je tudi v srednji Nemčiji omejena le na čas preseljevanja narodov.⁴⁵

Iz staroslovanskih grobišč v Sloveniji, ki spadajo v krog köttlaške in belobrdske kulture pušice teh tipov do sedaj niso znane. Nепrepričljivo izjemo predstavlja najdba pušic na grobišču v Slovenjem Gradcu,⁴⁶ ki pa časovno ni natančneje opredeljena.⁴⁷ Na današnjem zgornjeavstrijskem ozemlju v Gusenu pri Ensu⁴⁸ so odkrili v grobu 72 tri dvokrilne pušice in

Sl. 1. Podoba lokostrelca na koščeni ploščici iz Mikulčice (po Pouliku)

Fig. 1. Archer (sagittaire) sur une petite plaquette en os, trouvé à Mikulčice (d'après Poulik)

⁴¹ M. Brozzi. La necropola langobarda di Moraro (Estratto dal volume 33 degli Studi Goriziani) 1963, 5.

⁴² M. Brozzi, Jahrb. RGZM 8, 1931; T. 1: 6.

⁴³ Cividale (Cedad), Museo Nazionale, num. sched. 3467.

⁴⁴ J. Garbsch, Der Moosburg, 66, T. 29: 11—18, 27.

⁴⁵ B. Schmidt, Die Späte Völkerwanderung in Mitteledeutschland (1961) 151.

⁴⁶ W. Schmid, Süd-Steiermark im Altertum. Graz (1925) 26. (Slikovno gradivo ni objavljeno.)

⁴⁷ J. Korošec, Staroslovanska grobišča v severni Sloveniji. Celje (1947) 102.

⁴⁸ E. Kloiber, Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins 3, 1966, 274, sl. 9.

nož. Grobišče postavljajo v 9.—10. stoletje in mu pripisujejo slovansko etnično pripadnost. Po historičnih⁴⁹ in materialnih virih je najbolj pogosto in značilno staroslovansko orožje lok in puščica,⁵⁰ poleg kija, kopja, ščita, noža in sekire. To trditev potrjujejo tudi izpričana oborožitev velikomoravske vojske in številne najdbe tega gradiva. Lep primer je tudi podoba lokostrelca na koščeni ploščici iz Mikulčic.⁵¹

Pomanjkanje večjega števila predmetov in kulturne plasti na gradišču nad Pivko si lahko razlagamo z občasno naseljenostjo in kratko uporabo tega prostora. Mnenja so, da so bili čuvarji takih utrdb domače prebivalstvo in da jih ni branila redna vojska.⁵²

Odkrita dejstva na gradišču nad Pivko so neposredno povezana z arheološkimi viri mesta Kranja (grobišče iz dobe preseljevanja narodov na Lajhu⁵³ in omemba Carniuma⁵⁴) in jih lahko tesno povezujemo s historičnimi dogajanjem v kasni antiki.⁵⁵

Utrjena kasnoantična mesta kot središča politične in vojaške moči pridejo pod oblast Langobardov z Justinijanovo darilno pogodbo v letu 547/48. Langobardi so dobili v last ne samo prehode v severno Italijo, ampak tudi ozemlje tedanjega romanskega prebivalstva. Vdor v ta prostor pomeni tudi prevzem intaktnih utrd. Kranj je imel pomembnejšo vlogo kot kastel Carnium, ki so ga Langobardi obdržali še do okoli l. 600 n. š. kot zunanjo točko njihovega furlanskega vojvodstva.⁵⁶

Historične ugotovitve dajejo časovni okvir, ko gorenjski prostor dobi strateški pomen v urejanju obrambe, prometa in poselitve, vendar materialno gradivo in slabo raziskana gradišča na Gorenjskem dajejo prevelike časovne razpone in zbujajo dvome o izkopanem gradivu in historiografskih letnicah.

Gradišče nad Pivko pri Naklem je dalo le del dogajanja v celotnem konceptu življenja v kasni antiki in naseljevanju starih Slovanov. Raziskave na gradišču nad Bašljem, Ajdni nad Potoki in na Ajdovskem gradu v Bohinju bodo morda dale jasnejšo podobo teh nemirnih časov na tem izrazito prehodnem delu slovenskega ozemlja.

Inventar iz gradišča nad Pivko pri Naklem

1. Dobro ohranjena železna puščica s krilci in razcepljenim tulcem. Dolž. 8,0 cm (T. 6: 4).
2. Železna puščica s krilci in razcepljenim tulcem. Dolž. 6,8 cm (T. 6: 3).
3. Železna puščica z bipiramidalno konico, vratom in neohranjenim trnom. Dolž. 4,7 cm (T. 6: 7).
4. Železna puščica z bipiramidalno konico, dolgim vratom in deloma ohranjenim trnom. Dolž. 10,1 cm (T. 6: 9).
5. Železna puščica z bipiramidalno konico in razcepljenim tulcem. Dolž. 7,3 cm (T. 6: 8).

⁴⁹ D. Pribaković, Vesnik Voj. muz. 11-12, 1966, 46.

⁵⁰ J. Korošec, Ptujski grad, 103; isti, Uvod, 239.

⁵¹ L. E. Havlik, Veliká Morava a stredoevropští Slovane (1964) 150, 153.

⁵² J. Garbsch, Der Moosburg, 56; B. Saria, GMDs 20, 1939, 146, 148.

⁵³ J. Kastelic, 900 let Kranja (1960) 38, 39 in lit.

⁵⁴ F. Kos, Izvestja 11, 1901, 6, 8, 9.

⁵⁵ J. Zontar, Zgodovina mesta Kranja (1939) 8, 11; B. Grafenauer, Ustoličenje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. Dela SAZU 7, 1952, 389—436.

⁵⁶ J. Werner, Die Langobarden in Pannonien. Abhandl. d. Bayer. Akad. 55 A, 1962, 126; J. Kastelic, 900 let Kranja (1960) 41.

6. Železna puščica z dolgo piramidalno konico in deloma ohranjenim razcepljenim tulcem. Dolž. 14,5 cm (T. 6: 12).
7. Železna puščica z dolgo piramidalno konico in deloma ohranjenim razcepljenim tulcem. Dolž. 10,4 cm (T. 6: 11).
8. Železna puščica s piramidalno konico in razcepljenim tulcem. Dolž. 7,3 cm (T. 6: 17).
9. Železna puščica z ukrivljeno konico in razcepljenim tulcem. Dolž. 7,5 cm (T. 6: 14).
10. Fragmentarno ohranjena konica železne puščice. Ohranjena dolž. 2,8 cm (T. 6: 10).
11. Fragmentarno ohranjena konica železne puščice. Ohranjena dolž. 3,9 cm (T. 6: 18).
12. Železna puščica z dolgo ukrivljeno konico in deloma ohranjenim tulcem. Dolž. 13,6 cm (T. 6: 16).
13. Fragmentarno ohranjena konica železne puščice. Ohranjena dolž. 4,2 cm (T. 6: 19).
14. Fragmentarno ohranjena železna viličasta puščica z ukrivljenim vratom in neohranjenim trnom za nasaditev. Ohranjena dolž. 8,0 cm (T. 6: 20).
15. Železna daljša konica, pravokotnega preseka in z luknjico na razširjenem koncu. Dolž. 16,3 cm (T. 6: 13).
16. Pravokotna železna ploščica. Dolž. 4,0 cm, šir. 0,7 cm, deb. 0,2 cm (T. 6: 15).
17. Kremenova puščica iz odbitka, trikotne oblike z zajedo, rjave barve. Po ventralni in dorzalni strani površinske retuše. Dolž. 2,3 cm (T. 6: 1).
18. Kremenov odbitek rjave barve. Retuširan po ventralni strani. Dolž. 1,8 cm, š. 1,9 cm (T. 6: 2).
19. Fragment strgala iz kvarcita, podolgovate oblike rjave barve, trapezoidnega preseka. Izdelan iz odbitka. Obrobne retuše. Dolž. 3,8 cm, š. 3,0 cm, deb. 1,0 cm (T. 6: 6).
20. Fragment keramične posode, sive barve s trakastim ročajem iz ustja. Izdelan prostoročno. Na zunanji strani pod ustjem poševno žlebljene linije (glajenje s predmetom). Šir. 7,7 cm, v. 5,6 cm, deb. ostenja 0,9 cm, š. ročaja 3,6 cm (T. 8: 5).
21. Železen enorezen nož z ravnim hrbtom in rezilom. Rezilo se zaključuje poševno v fragmentarno ohranjeni kljukasti nastavek. Dolž. noža 16,1 cm dolž. rezila 3,2 cm. dolž. trna 4,3 cm (T. 7: 3).
22. Železen enorezen nož s fragmentarno ohranjenim rezilom. Prehod trna za nasaditev ročaja v ostrino in hrbet poševen. Na trnu sledovi lesenega ročaja. Ohranjena dolž. 12,0 cm, dolž. rezila 8,0 cm, š. rezila do 3,2 cm, dolž. trna 4,0 cm (T. 7: 4).
23. Dvokrilni železen žebelj. Dolž. 4,4 cm (T. 7: 8).
24. Dvokrilni železen žebelj. Dolž. 4,1 cm (T. 7: 9).
25. Dvokrilni železen žebelj. Dolž. 4,0 cm (T. 7: 10).
26. Dvokrilni železen žebelj. Dolž. 4,2 cm (T. 7: 11).
27. Dvokrilni železen žebelj. Dolž. 3,2 cm (T. 7: 12).
28. Dvokrilni železen žebelj. Dolž. 7,7 cm (T. 7: 13).
29. Železna zatikalka. Med razporkom železna pravokotna ploščica. Dolž. 5,1 cm, deb. lesa 2,5 cm (T. 7: 6).
30. Fragmentarno ohranjena železna zatikalka. Dolž. 0,8 cm, deb. lesa 3,0—4,5 centimetra (T. 7: 2).
31. Železna ploščica pravokotne oblike. Vel. 7,6 × 5,3 cm, deb. 0,4 cm (T. 7: 7).
32. Železen zapah z odprtino na enem koncu in na drugem s fragmentarno ohranjenim pravokotnim nastavkom. Dolž. 9,9 cm (T. 7: 5).
33. Železno klesarsko dleto z rožo. Dolž. 17,3 cm (T. 7: 14).
34. Fragment koščene obloge z deloma ohranjeno glavico okrogle oblike in okrašen na spodnjem delu z vrezanimi vzporednimi krogi. Ohranjena dolž. 2,7 cm (T. 7: 1 a).
35. Bronasta zapon s sledovi pozlate. Na zadnji strani zakrivljeni zatiči. Dolž. 6,3 cm (T. 7: 1).

36. Dolga železna kosa z ozkim ukrivljenim rezilom in pravokotnim nastavkom za pritrditev ročaja. Prečna dolž. rezila 91,0 cm, šir. rezila do 4,0 cm (T. 5: 1).

37. Fragment ustja z ročajem, temno sive barve. Izdelan prostoročno. Vel. $5,1 \times 2,7$ cm, ohranjena dolž. ročaja 4,0 cm, deb. 0,8 cm (T. 8: 3).

38. Fragment lonca sive barve z navzven zavihanim ustjem. Na zunanji strani pod ustjem tri vzporedne kanelure. Izdelan na lončarskem vretenu. Vel. $4,1 \times 4,7$ cm, deb. do 0,8 cm (T. 8: 1).

39. Fragment lonca sive barve z navzven zavihanim ustjem. Na zunanji strani pod ustjem močnejši sledovi (vzporedne kanelure) lončarskega vretena. Vel. $3,8 \times 2,9$ cm, deb. 0,9 cm (T. 8: 2).

40. Fragment lonca sive barve z navzven zavihanim ustjem. Na zunanji strani pod ustjem vzporedne kanelure. Vel. $5,0 \times 4,1$ cm, deb. 0,5 cm (T. 8: 4).

41. Fragment lonca sive barve z navzven zavihanim ustjem. Na zunanji strani, na robu in pod ustjem, vodoravni kaneluri. Vel. $4,2 \times 3,7$ cm, deb. 0,7 cm (T. 8: 6).

42. Fragment lonca sive barve z navzven zavihanim ustjem. Na zunanji strani pod ustjem vzporedne kanelure. Vel. $4,7 \times 4,0$ cm, deb. 0,8 cm (T. 8: 7).

43. Fragment lonca z dnom in delom ostenja, sive barve, izdelan prostoročno. Vel. $7,5 \times 3,4$, deb. 0,7 cm (T. 8: 11).

44. Del ostenja sive barve, izdelan na lončarskem vretenu. Na zunanji površini vodoraven metličast ornament. Vel. $12,0 \times 5,4$ cm, deb. 0,7 cm (T. 8: 9).

45. Fragment lonca rdeče barve z navzven zavihanim ustjem, izdelan na lončarskem vretenu. Na prehodu vratu v ostenje dve vzporedni kaneluri. Glina močno pomešana s kvarcitnimi zrni. Vel. $7,9 \times 3,2$ cm, deb. 0,7 cm (T. 8: 8).

46. Fragment lonca rdeče barve z navzven zavihanim ustjem, izdelan na lončarskem vretenu. Glina močno pomešana s kvarcitnimi zrni. Vel. $9,1 \times 4,2$ cm, deb. 0,8 cm (T. 8: 10).

47. Fragment ostenja posode, rdeče barve, izdelan na lončarskem vretenu. Na zunanji strani navpično potekajoče vzporedne kanelure. Vel. $7,0 \times 6,0$ cm, deb. 0,5 cm (T. 8: 12).

48. Fragment lončka z deloma ohranjenim dnom in ostenjem, rdeče barve, izdelan na lončarskem vretenu. Na zunanji strani navpično potekajoče vzporedne kanelure. Vel. $5,7 \times 5,0$ cm, deb. 0,6 cm (T. 8: 13).

Nagrobniki z napisi

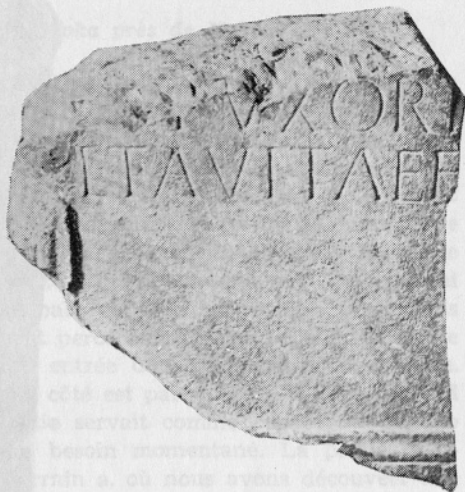
1. Nagrobnik iz dolomitnega apnenca, ohranjen odlomek napisne ploskve (30×35 , deb. 18, v. črk 5,5 cm)

— | [—] Apull[—] | [—]mi f(il.) [—] |
[—] et Pr[—]

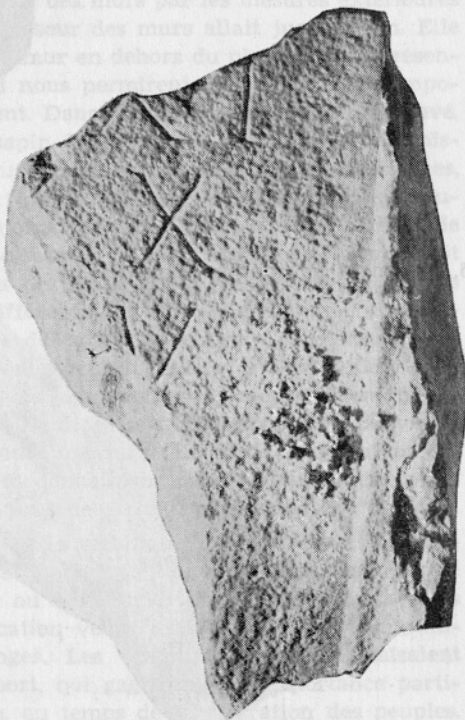
2. Nagrobna ara iz dolomitnega apnenca, ohranjen levi spodnji del (52×52 , deb. 40, v. črk 5,5 cm)

— | [.. e]t uxori [—] | et Avitae fili-
ae [—].

3. Nagrobnik iz apnenca, ohranjen odlomek z desnega roba napisne ploskve (38×23 , deb. 21, v. črk 5 cm)

— | [—]xi | [—]xx | [—]v | [—]

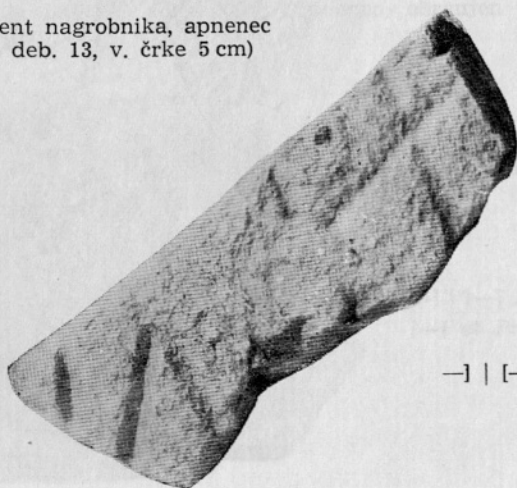

4. Fragment napisa, apnenec
(13 × 5,5, deb. 16, v. črke 5 cm)

—]a[—

5. Fragment nagrobnika, apnenec
(15 × 5, deb. 13, v. črke 5 cm)

—] | [—]x[—] | [—]am[—] | [—]

RÉSUMÉ

Une enceinte au-dessus de Pivka près de Naklo

Au nord-est de Kranj (5 km) se trouve dans les champs le village de Pivka près de Naklo. Au-dessus du village en bordure de l'Udenboršt, l'enceinte (forteresse en ruine) se dresse sur un rocher de 20 m de hauteur. Elle englobe la saillie extrême de la terrasse marneuse, qui tombe à pic vers le nord et l'ouest. Vers l'est le terrain est plat resp. il descend légèrement. De ce côté on défendait l'accès au château par un fossé de défense et un remblai en forme de demi-cercle. Le château se divisait en deux parties: la partie principale (a) et la partie auxiliaire (b). Entre elles passait un fossé de défense profond avec un remblai (profondeur jusqu'à 4 m). La partie principale était entourée d'un fossé dans l'argile et d'un remblai d'argile tassé qui fut percé dans la partie la plus tendue du demicercle. L'ouverture servait comme entrée dans l'intérieur du château. La partie auxiliaire n'était entourée que du côté est par un fossé moins profond et un remblai d'argile plus bas. Cette partie servait comme espace de défense auxiliaire et il provint probablement d'un besoin momentané. La partie principale de l'ouvrage était à l'intérieur du terrain a, où nous avons découvert une fosse quadrangulaire avec les éléments particuliers des fondations de bâtiment, les ruines d'un mur, les fosses pour les pieux et de menus matériaux culturels. (Dessin 1).

La conception du plan de base de la tour de défense nous est indiquée par la fosse de déblaiement, l'étendue et l'épaisseur des murs par les mesures extérieures (10 m) et intérieures (5 m) des côtés. L'épaisseur des murs allait jusqu'à 2 m. Elle avait un plan de base carré. Les ruines du mur en dehors du plan de base présentaient les matériaux de construction, qui nous permirent de conclure la composition, la technique et le mode de bâtiment. Dans l'emplacement central surélevé, il y avait une couche de charbon (frêne, sapin, hêtre, chêne) jusqu'à 20 cm d'épaisseur. Dans cette couche on trouva le plus grand nombre de pointes de flèches, de pointes et de parties de verrous, une flèche de silex et un éclat de silex; au-dessous de la couche, dans l'argile même on trouva des fragments particuliers de céramique de la période de néolithique. Le mur de la tour de défense se composait de chutes, de pierres façonnées, de blocs de pierre brisés, de parties de pierres tumulaires avec des profils de cadres différents, de restes de monuments funéraires avec des inscriptions et une partie de coffret à cendre. Ces restes appartiennent aux architectures tombales et proviennent du village de Pivka. Cela nous est confirmé par la découverte faite là-bas d'un coffret à cendre circulaire et d'une longue faux en fer. Les restes des inscriptions nous témoignent du temps de l'existence d'une nécropole dans la haute antiquité. Le mode d'utilisation des matériaux est le même que celui que nous connaissons dans les ruines de l'antiquité avancée à Velike Malence, Vranje près de Sevnica et au château de Ptuj.

L'ouvrage fut construit à l'exemple de la technique militaire byzantine antique. Il avait sa fonction de protection au carrefour des routes qui menaient de Kranj (Carnium) par Ljubelj à Virunum ou vers Radovljica à Bohinj, puis dans la vallée de la Soča ou avec une bifurcation vers Tarvisio. Une des communications passait devant Pivka vers Mengeš. Les chemins mentionnés faisaient partie de la série des chemins de transport, qui gagnèrent en importance particulièrement dans l'antiquité tardive resp. au temps de la migration des peuples.

D'après l'épaisseur supposée des murs, nous pouvons conclure que la fortification fut construite à des fins militaires. Les menus matériaux culturels nous témoignent, d'autre part, de l'utilisation périodique de cette déjà dans les périodes plus anciennes. Nous pouvons relier la formation du fossé et du remblai à la formation de la tour de défense. Les trous verticaux des pilotes dans le remblai témoignent en partie de la construction du remblai. Le passage du fossé au remblai fut formé verticalement. Nous avons découvert plusieurs fosses moins profondes sous les ruines du mur. Nous pouvons relier leur fonction à la construction de la tour, lorsqu'elles servirent probablement comme support pour l'érection des échafaudages.

Par sa mauvaise conservation, la forme des embouchures et l'ornementation, la céramique trouvée est un modeste appui qui ne nous permet pas de plus grandes possibilités de comparaisons temporelles et typologiques. Parmi les objets en fer qui appartiennent à la période de l'existence de la tour de défense, se trouvent les parties en fer des verrous, des pointes en fer à deux ailes de différentes longueurs, un ciseau de tailleur en fer, deux couteaux en fer et une partie d'une poignée en os. Parmi les restes sous les ruines, il y avait aussi des os particuliers d'animaux: porc, chevreuil, mouton et probablement bouquetin.

Une attention particulière fut suscitée par les flèches en fer forgé, trouvées pour la plupart dans la couche de charbon de l'emplacement central. Par leur forme elles se distinguent entre elles.

La découverte des flèches nous prouve la manière et les circonstances de la démolition de l'ouvrage, et à la fois leur emploi temporel dans les limites historiques déterminées. Il est probable que la tour de défense fut démolie par les vieux Slaves dans leurs premiers assauts de peuplement sur le territoire actuel de la Haute Carniole. Les formes diverses sont d'autre part caractéristiques aussi pour la détermination ethnique de leurs porteurs. Dans les nécropoles des Vieux Slaves connues jusqu'ici, nous déterminons par celles-ci les tombes slaves anciennes.

D'après les sources historiques et matérielles, les armes les plus fréquentes et caractéristiques des Vieux Slaves sont l'arc et la flèche, à côté de la massue, du javelot, du bouclier, du couteau et de la hache. Cette affirmation nous est confirmée aussi par l'armement attesté de l'armée de la Grande-Moravie et les nombreuses découvertes de matériaux de ce type.

Nous pouvons interpréter le manque d'un plus grand nombre d'objets et de couche culturelle de l'enceinte au-dessus de Pivka par le peuplement périodique et la brève utilisation de cet emplacement. Les faits découverts sont directement liés aux sources archéologiques de la ville de Kranj (la nécropole de la période de la migration des peuples à Lajh et la mention de Carnium) et nous pouvons les lier étroitement aux événements historiques de l'antiquité avancée.

Les villes fortifiées de l'antiquité avancée comme centres de la force politique et militaire arrivent sous l'autorité des Lombards par le contrat de donation de Justinien en 547/48. Les Lombardes ne reçurent pas seulement en propriété les passages vers l'Italie du nord, mais encore le territoire de la population romane d'alors. L'irruption dans cet espace signifie aussi l'occupation des fortifications intactes. Kranj avait un rôle plus important que la castel de Carnium que les Lombards gardèrent encore jusqu'aux environs de l'an 600 de notre ère, comme poste extérieur de leur duché frioulan.

Les constatations historiques nous donnent le cadre temporel où l'espace de la Haute Carniole obtient sa signification stratégique dans l'organisation de la défense, du trafic et du peuplement, cependant les matériaux matériels et la recherche insuffisante des ruines en Haute Carniole provoquent une trop grande envergure temporelle entre les matériaux déterrés et les dates historiographiques.

L'enceinte au-dessus de Pivka près de Naklo ne nous a donné qu'une partie des événements dans la conception entière de la vie dans l'antiquité tardive. Les recherches des ruines au-dessus de Bašelj, à Ajdna au-dessus des Potoki et à Ajdovski gradec à Bohinj nous donneront peut-être un tableau plus clair de ces temps agités dans cette partie expressément de passage du territoire slovène.

Sl. 1. Gradišče nad Pivko pri Naklem. Pogled na tlorisno zasnovno obrambnega stolpa

Fig. 1. Enceinte au-dessus de Pivka près de Naklo. Vue du plan de base de la tour de défense

Sl. 2. Gradišče nad Pivko pri Naklem. Jama za kol v nasipu sonde 1

Fig. 2. Enceinte au-dessus de Pivka près de Naklo. Fosse pour pieu dans le remblai de la sonde 1

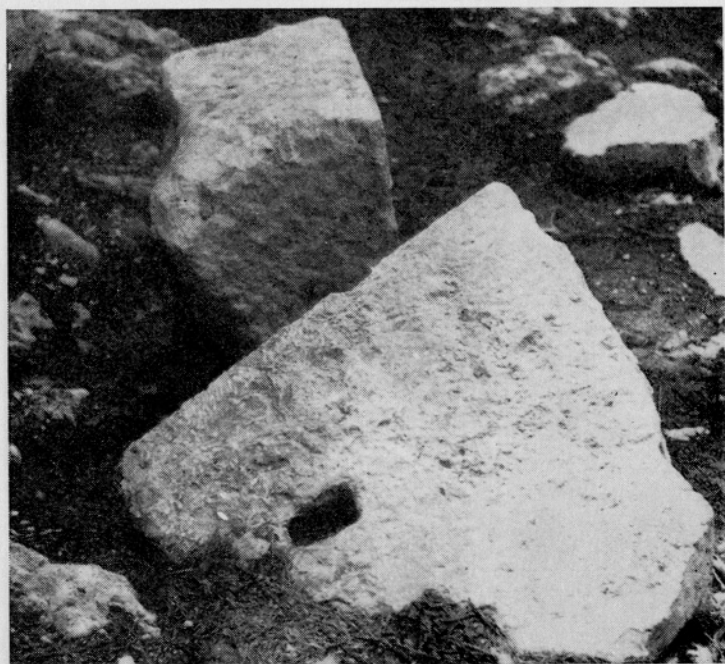
Sl. 1. Gradišče nad Pivko pri Naklem. Spodnji del oglate kamnite pepelnice v ruševini zidu

Fig. 1. Enceinte au-dessus de Pitka près de Naklo. Partie inférieure du coffret à cendre en pierre angulaire dans les ruines du mur

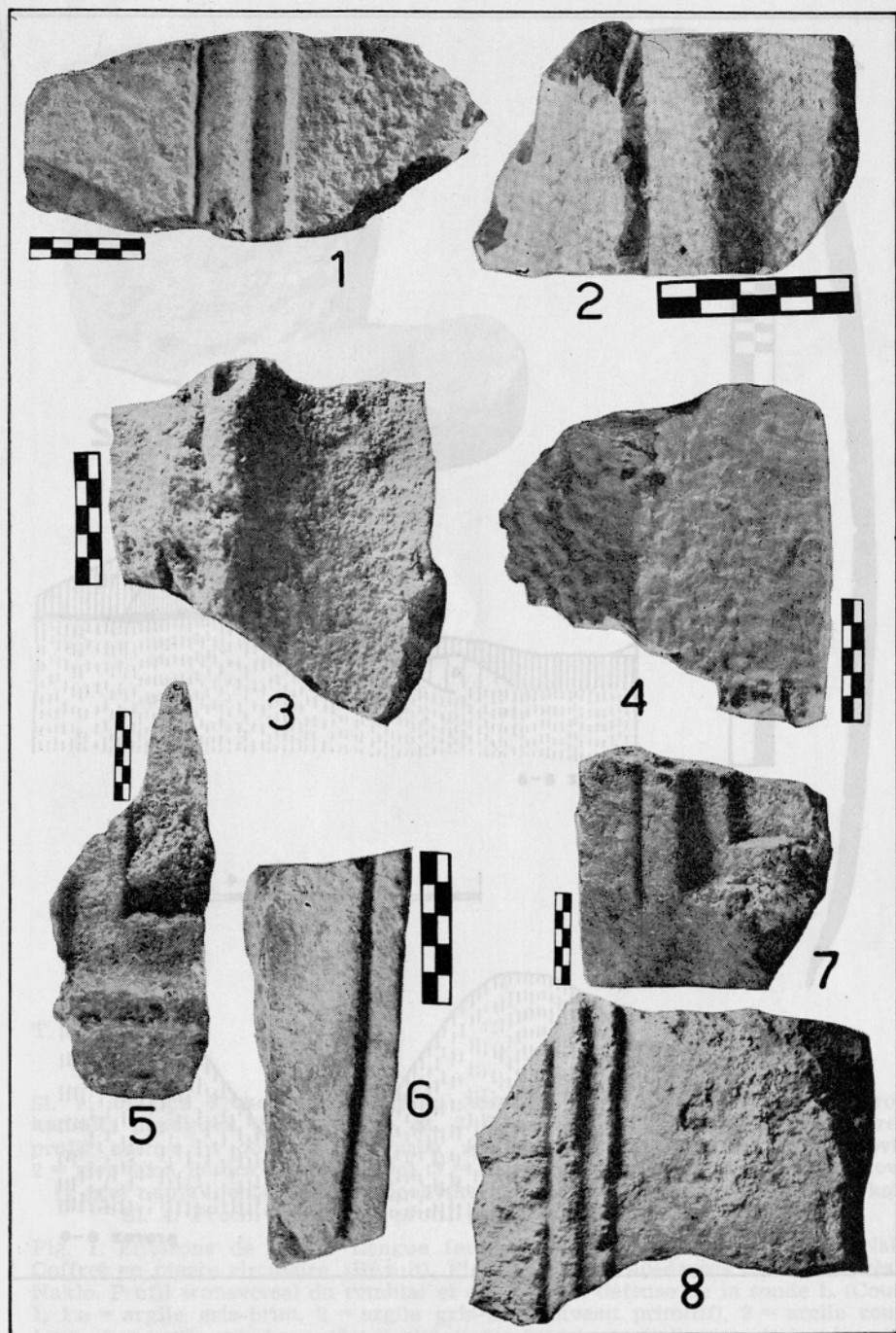
Sl. 2. Gradišče nad Pivko pri Naklem. Del nagrobnika s profiliranim robom v ruševini zidu

Fig. 2. Enceinte au-dessus de Pivka près de Naklo. Une partie de monument funéraire avec un bord profilé dans les ruines du mur

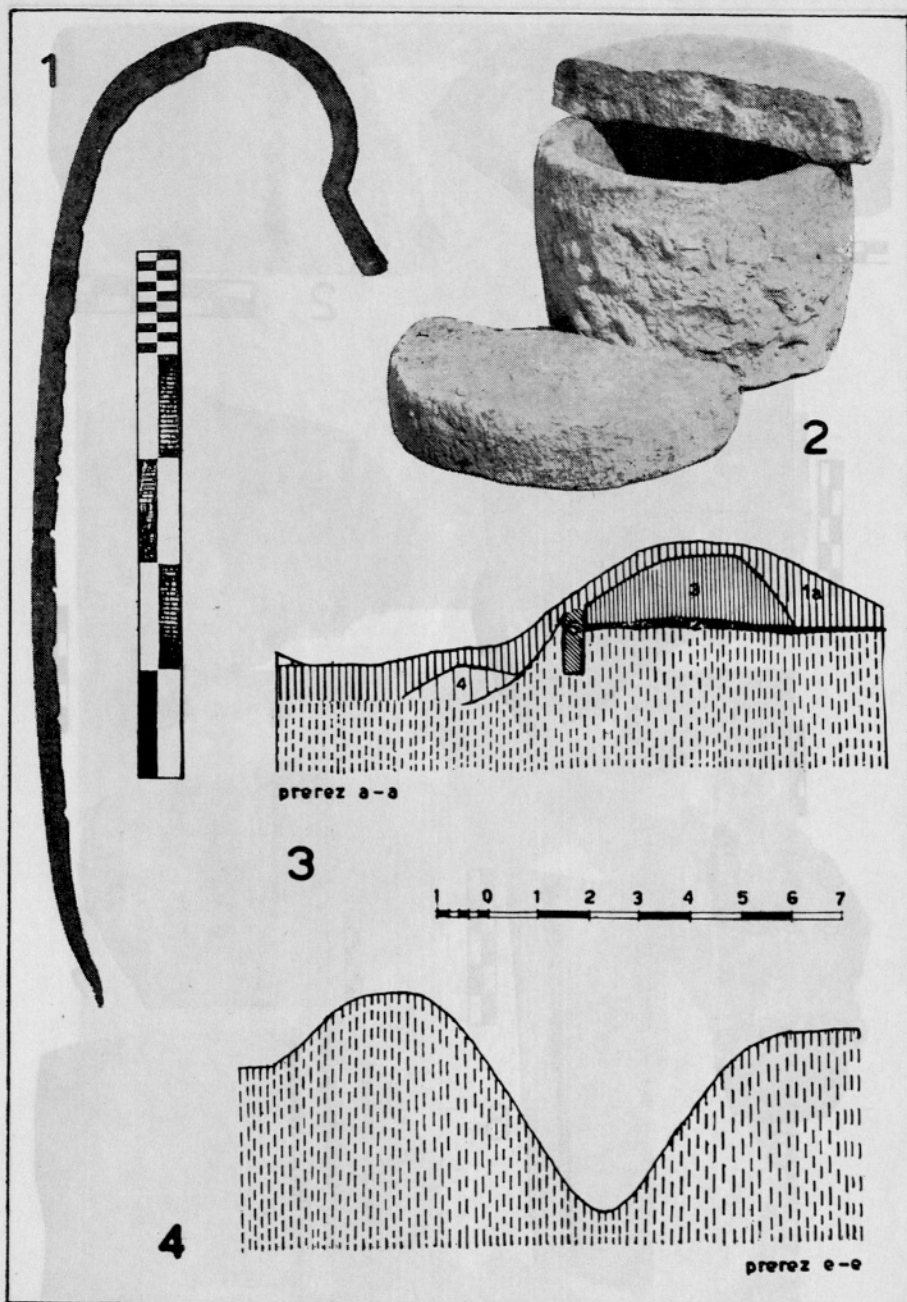
Sl. 1—2. Gradišče nad Pivko pri Naklem. Kamnite klade z utori
v ruševinah zidu

Fig. 1—2. Enceinte au-dessus de Pivka près de Naklo. Blocs de
pierre avec rainures dans les ruines du mur

Gradišče nad Pivko pri Naklem. 1—8 profilirani deli razbitih nagrobnikov
v ruševini zidu

Enceinte au-dessus de Pivka près de Naklo. 1—8 parties profilées de monuments
funéraires brisés dans les ruines du mur

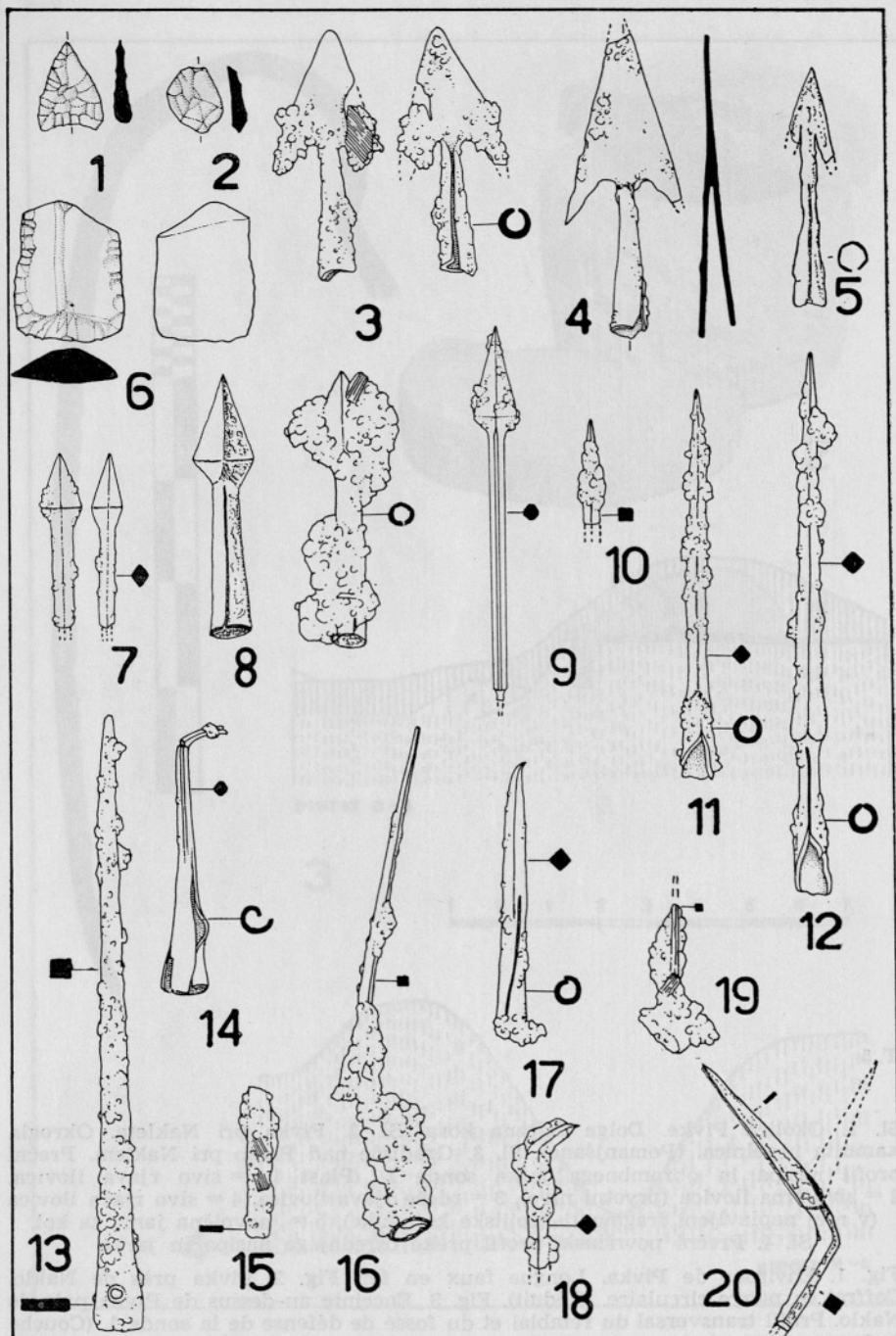

T. 5

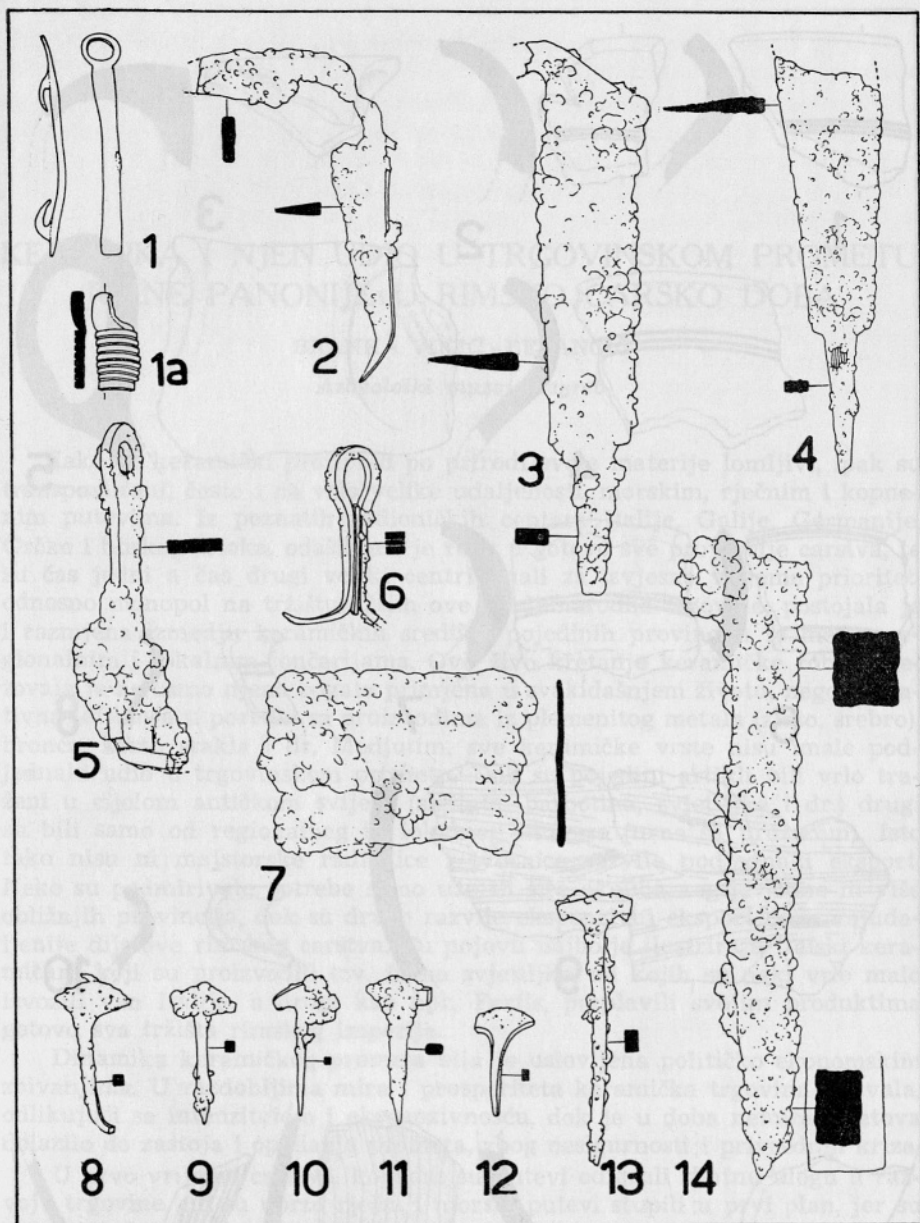
Sl. 1. Okolica Pivke. Dolga železna kosa. Sl. 2. Pivka pri Naklem. Okrogla kamnita pepelnica. (Pomanjšano). Sl. 3. Gradišče nad Pivko pri Naklem. Prečni profil nasipa in obrambnega jarka sonde 1. (Plast 1a = sivo rjava ilovica, 2 = sivo črna ilovica (prvotni nivo), 3 = rdeče rjava ilovica, 4 = sivo rjava ilovica (v njej naplavljeni fragmenti neolitske keramike), 5 = navpična jama za kol.

Sl. 4. Prečni površinski profil preko osrednjega nasipa in jarka

Fig. 1. Environs de Pivka. Longue faux en fer. Fig. 2. Pivka près de Naklo. Coffret en pierre circulaire. (Réduit). Fig. 3. Enceinte au-dessus de Pivka près de Naklo. Profil transversal du remblai et du fossé de défense de la sonde 1. (Couche 1, 1a = argile gris-brun, 2 = argile gris-noir (niveau primitif), 3 = argile rouge-brun, 4 = argile gris-brun; dans celle-ci des fragments d'alluvion de la céramique néolithique, 5 = fosse verticale pour pieu. Fig. 4. Profil de surface transversal par dessus le remblai central et le fossé

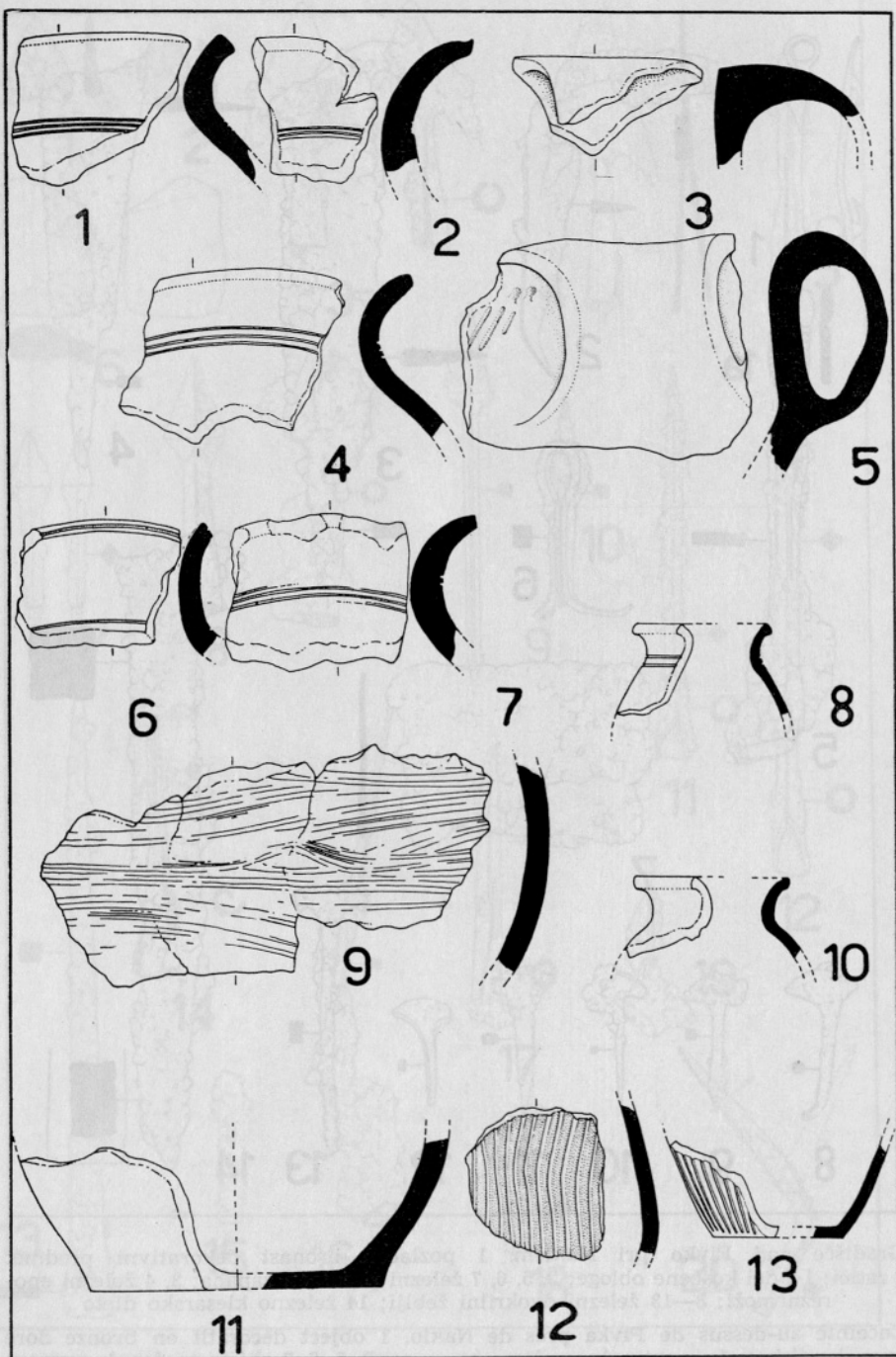

Gradišče nad Pivko pri Naklem (1—4, 6—20). 1, 2 kremenova puščica in odbitek; 3, 4 železne puščice s krilci; 6 del kremenovega strgala; 7—14, 16—20 različni tipi železnih puščic; 15 železna pravokotna ploščica iz Gradišča nad Bašljem Enceinte au-dessus de Pivka près de Naklo (1—4, 6—20). 1, 2 flèche en silex et éclat; 3, 4 flèches en fer avec ailettes; 6 partie du racloir en silex; 7—14, 16—20 différents types de flèches en fer; 15 plaquette rectangulaire en fer; 5. flèche en fer de Gradišče au-dessus de Bašelj. 1—20 = 1/2

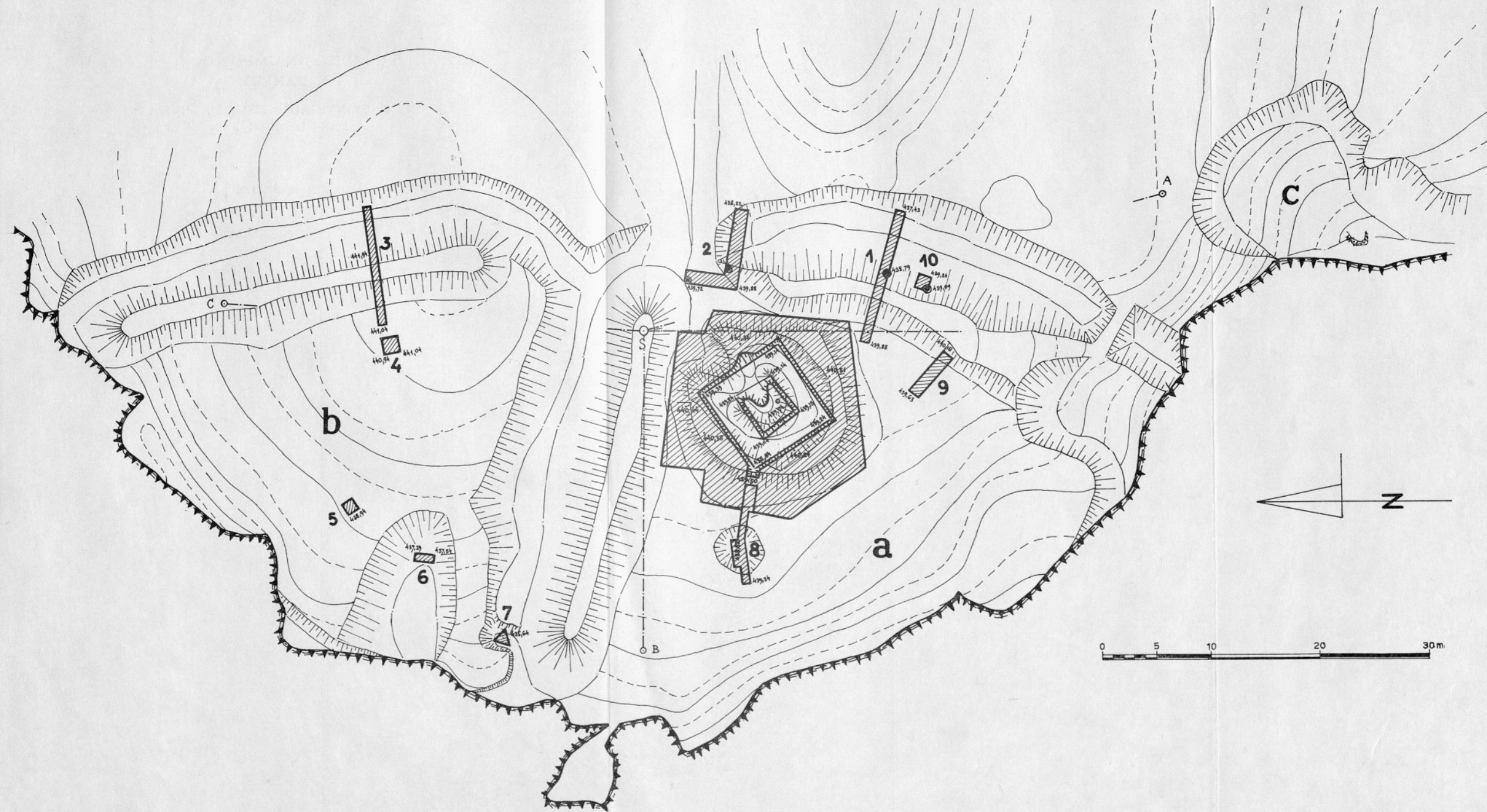

Gradišče nad Pivko pri Naklem. 1 pozlačen bronast dekorativni predmet z zatiči; 1 a del koščene obloge; 2, 5, 6, 7 železni predmeti zapaha; 3, 4 železni enorezni noži; 8—13 železni dvokrilni žablji; 14 železno klesarsko dleto

Enceinte au-dessus de Pivka près de Naklo. 1 objet décoratif en bronze doré avec des fiches; 1 a partie du revêtement en os; 2, 5, 6, 7 objets en fer du verrou; 3, 4 couteaux en fer à un fil; 8—13 pointes en fer à deux ailes; 14 burin de tailleur en fer. 1—14 = 1/2

Gradišče nad Pivko pri Naklem. Različni fragmenti keramike
 Enceinte au-dessus de Pivka Près de Naklo. Différents fragments de céramique.
 1—7, 9, 11, 13 = 1/2, 8, 10, 12 = 1/4

GRADIŠČE NAD PIVKO PRI NAKLEM — ENCEINTE AU-DESSUS DE PIVKA PRÈS DE NAKLO

A. VALIČ

GRADIŠČE NAD PIVKO
PRI NAKLEM

UNE ENCEINTE AU-DESSUS DE PIVKA
PRÈS DE NAKLO

Priloga — Annexe 1

